

ОБРАЗОВАНИЕТО: МУЛТИ- ИЛИ ИНТЕР-КУЛТУРНОСТ?

доц.д-р Иван П.Иванов - ШУ "Еп. Константин Преславски"

УВОДНИ ДУМИ

През последните две десетилетия нараства безпокойството, че нашето училище не подготвя младежите за ефективен живот в свят, характерен с човешко разнообразие, интеркултурно взаимодействие, динамични изменения и глобални взаимозависимости.

Съвременният свят се характеризира с няколко основни тенденции:

- Светът е мултикултурен и намаляването на ефектите от противопоставянето и осъзнаването на различията в интернационален и интеркултурен план има огромно значение.
- Светът се глобализира — хората са в нарастваща икономическа, научна, културна и политическа взаимозависимост; глобалните измерения на културата започват да доминират над локалните.
- В съвременното образование интернационалните тенденции вземат връх над тенденциите за сепаратизъм и културно разделение.
- Училището става мултикултурно - по редица оценки, към 2010 г. повече от 70% от класовете в САЩ и Европа ще са от деца от различни етноси и раси и практически всички училища ще са многоезични и мултикултурни (това важи и за България). Традиционната педагогика е осмислена при други условия (за бели), както и много голяма част от учителите са такива, особено важно става да се подготвят учителите и администраторите за работа с ученици, различни от тях самите.

Тези тенденции влияят пряко и върху Българската образователна система. В дискусиата, която се води през последните 3-4 години много понятия, теории и практики се употребяват и реализират без необходимата точност и чистота на употреба.

ТЕРМИНОЛОГИЯ

«Монокултурно образование (mono-cultural education)» е образование, основано на хегемония на една култура или културна общност (етнос, религия, идеология и пр.). Характерно е за XIX и първата половина на XX век (концепцията една нация, една държава, една църква, една идеология...) за общества от расистки или асимилационистки тип. В курикулума и педагогическата практика се регистрират прояви на расизъм (демонстриране на изначалното превъзходство на една раса или етнос над други), етнически и расови предразсъдъци (устойчива мрежа от мнения и представи на членовете на една група за другите),

етноцентризм (тенденция за надценяване на своята и подценяване на чуждите етнически групи), дискриминация (неравнопоставеност на социално, институционално и пр. ниво), социална дистанция (подчертаване на различията и диференциацията в социален план), социално неравенство (институционално или структурно).

«Мултикултурно (multicultural) и плурикултурно (pluricultural) образование». Имат сходно значение, от “много”, “повече”. Това са статични характеристики на ситуацията. Всяко общество всъщност е мулти- и плури-културно, тъй като е съставено от индивиди и групи, представящи различни култури.

Терминът **«интеркултурно образование (intercultural education)»** поставя акцент върху динамиката на процесите на акултурация. Терминът има две части: “интер-” експлицитно предполага реални взаимоотношения (интеракции), взаимозависимости; “култура” — свързва се с особености на ценностите, начина на живот, регламентации на взаимоотношенията между хората, представи за света, начини на взаимодействие, представи за време и пространство и пр.

«Транскултурно образование (transcultural education)». Терминът включва в себе си една представа за граница — динамично и реципрочно отношение. Взаимодействията не се изключват, но не се и предполагат. Често като синоним в англезичната литература се използва **“cross-cultural education”**, но използването на последния термин е много широко и двусмислено — и в смисъл на мулти- и на интер- културно образование.

“Глобално образование (global education) формира знание, навици и отношения, основа за вземане на решения и участия в свят, характеризирани с културен плурализъм, взаимна обвързаност и международна икономическа конкуренция. Базира се основно на такива области като международни отношения и международна икономика, световна история, екология, география, културология, етнология и пр. Учениците трябва да разберат смисъла и сложността на процесите на глобализация и да изградят навици за интеркултурно взаимодействие, ако искат да станат ефективни граждани на един плуралистичен и взаимозависим свят.

Международното образование (international education) обезпечава знания, навици и опит, свързани с образованието в другите страни (познаване на особеностите на другите образователни системи) и подготовка за учене в тях, както и опознаване на особеностите на чуждестранните ученици и студенти в собствената страна.

Основната дискусия се води по линията мултикултурно—интеркултурно образование. В англезичната литература се предпочита първият, а вторият почти не се среща. В италианската и френската литература се подчертава разликата на интеркултурното образование по линията динамика—статика с мултикултурното образование. Те се разглеждат като два етапа на развитие на интеркултурната педагогика.

ПРЕХОДЪТ ОТ МУЛТИКУЛТУРНО КЪМ ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Първият етап обхваща 50-60-те години. Поради имиграцията в различните Европейски страни, която започва да придобива големи мащаби след Втората световна война се осмислят националните и етнически различия, проучват се специфичните проблеми на възрастните и децата от съответните етноси, приемат се постановките за плурализъм на културата и за противопоставяне на асимилационизма. Това се съпровожда с постепенно затихване на функциите на националната държава, особено като идеология и политика, за сметка на развитие на глобализационните процеси.

Терминът "мултикултурно образование" започва да присъства почти ежедневно по страниците на медиите, като почти винаги е оспорван и политизиран. Основният аргумент е, че на практика то повече разделя, отколкото обединява. Друга идея е, че изучаването на чуждите култури трябва да се съчетава с идеята, че националната култура всъщност е "висша". В тези дискусии обикновено мултикултурното образование се дефинира безкрайно широко, например, "включване на всеки комплект от процеси, чрез които училището работи със, а не против потиснатите групи" (Sleeter). Доминира мнението, обаче, че то може да се интерпретира на всеки аспект от функционирането на училището: комплектоване на персонала, курикулум, подбор, тестиране, учебно-възпитателен процес, дисциплина, ученическо, родителско и обществено участие (Nieto). Най-характерни са т.н. "съдържателно-ориентирани програми".

Вторият етап обхваща 70-80-те години. Характеризира се с приемане на тезата за равенство на различните култури и особено на езиците и интеграцията им в училищната практика. Свързва се с проучване на училището като система от социални, икономически и пр. фактори, които влияят на този процес. Основният процес, който подлежи на решаване е този за билингвизма, като противопоставяне на монолингвизма. Училището трябва да противостои на процесите на асимилацията и налагането на хегемонистична култура. Освен "съдържателно-ориентирани програми" се реализират и "ученик-ориентирани програми". От мултикултурно се преминава постепенно към интеркултурно образование.

Третият етап обхваща 90-те години. Интеркултурната педагогика постепенно от педагогика на интеграцията става педагогика на взаимодействието (т.е. напълно интеркултурна). Става преход от общи постановки към конкретно приложение на тази теория. Разработват се специфични образователни проекти и дидактически модели, които са насочени към специфични адресати ("ученик-ориентирани програми") и които включват освен училището и други институции и частни фактори, така че освен училищния живот се обхваща спорта, културния живот (изкуството), религиозните нужди и пр. "социално-ориентирани програми". В системата на образование се въвеждат мас-медиите, основно телевизията. Пише се вече за глобално и международно, като насоки на интеркултурното образование.

Интеркултурното образование като термин се изпълва със съдържание. Интерпретацията която се дава на термина "мултикултурно образование" в англоезичната литература

фактически акцентира върху динамиката на процесите на взаимодействие на културите (т.е. интеркултурно образование). Във френската и италианската литература твърдо се говори за различие и за два типа образование (или два етапа в развитието на интеркултурното образование).

ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Може да дадем следното определение: образователен процес, в който участниците, представители на разнообразни етнически, расови, религиозни и социални групи и съобразно със своите институционални роли, традиции и интереси, работят кооперативно, в дух на взаимозависимост и взаимно уважение, необходими за обединението на страната и света.

- Мултикултурализмът се разбира като актуално състояние, формация на всички етнически групи, с техните ценности, традиции и начин на живот (различни култури). Тези групи се разглеждат като относително диференцирани и разграничени.
- Интеркултурността е един комплексен термин, глобална характеристика на съвременното общество, едно прогресивно трансформиране на социума в мултикултурална и мултирасиална форма. Тя постулира необходимост от позитивни контакти между групите и индивидите в обществото, тя е едно разбиране, един метод, една перспектива на действие. Тя предполага обмен на ценности на базата на концепцията за културния релативизъм.
- Интеркултурно образование е образование, за което интеркултурността е философия. То постепенно се развива като модел за създаването на една планетарна идентичност.
- Интеркултурното образование се разглежда като образование с цел възприемане (и подготовка за) на демокрацията и мултикултурността на едно общество.
- Етническите малцинства се разглеждат като съставени от хора със специфични и различни от тези на мнозинството нужди, включително и от образование и от професионална квалификация. Техните проблеми тръгват от недоброто знание на езика, т.е. в основата е лингвистичният проблем.
- Предпочита се терминът мултикултурен пред мултиетнически или мултирасов, тъй като в последните се съдържа възможност за дискриминация. Много силен е акцентът върху антирасизма.
- Ключовите думи за разбиране на интеркултурното образование са толерантност, уважение, другарство, разбиране, спазване на фундаменталните човешки права и свободи на различни по своята идентичност (религиозна, културна, етническа) хора.
- В предучилищна възраст интеркултурността има експериментално значение. Стремехът е децата да се убедят в ценността на груповия опит (получен на базата основно на игри и други общи дейности), в сравнение със строго индивидуалистичната ориентация. В началното училище основното е да се помогне на детето да осъзнае

разнообразието и да натрупа опит в групови дейности, изискващи планиране и сътрудничество, осъзнаване на общността и преживяване на общите успехи и неуспехи. Основно е усвояването на езика. В средното училище продължава натрупването на опит в действие в група, междугрупови контакти и нарастваща етно-културна приемливост между учениците, във връзка с осъзнаване на различията, водеща до премахване на предразсъдъците и дискриминацията.

ИНТЕРКУЛТУРНИ ПРОГРАМИ

Трите най-известни типологии са разработени през 1993-97 г. от Banks, Sleeter, Grant, Burnett. Между тях има много общи неща. Категориите са три:

СЪДЪРЖАТЕЛНО-ОРИЕНТИРАНИ ПРОГРАМИ

Това са най-общите и най-лесни за реализация мерки. Тяхната цел е да включи курикулум за другите културни групи в учебните програми и учебниците, за да увеличи знанието на учениците за тези групи. В своята най-проста форма това означава добавяне на мултикултурни елементи към стандартната програма, включвайки също празнуване на няколко фолклорни или религиозни празника в годината. В по-редки случаи към почти всяка тема в програмата се добавят множество мултикултурни моменти, както и специални теми.

Тези програми имат три цели:

1. да се разработи мултикултурно съдържание за учебните дисциплини;
2. да се включи ред други гледни точки и перспективи в програмата;
3. да се разработи нова парадигма за програмата.

УЧЕНИК-ОРИЕНТИРАНИ ПРОГРАМИ

Тъй, като интеркултурното образование е отражение на нарастващото разнообразие в класните стаи, много програми са с особена насоченост, към конкретни групи ученици. Докато съдържателно-ориентираните програми увеличават знанията за другите етноси, култури и групи, ученик-ориентираните програми са насочени към засилване на училищните постижения на тези групи, даже, когато няма изменения в курикулума. Много от тях не променят обществения контекст на образованието, а само помагат на културно или лингвистически различните ученици да се придвижват напред. Те са от следните категории:

1. базирани на изследвания на стиловете на учене на различните ученици, с цел да се определи оптималният стил на преподаване за всеки от тях;
2. двуезични или бикултурни програми;
3. специални програми в областта на природните и математически науки за малцинствата.

Поради посочените причини, те всъщност са от компенсиращ тип и може да не се различават от останалите компенсаторни програми, които може да не са мулти- или интеркултурно насочени.

СОЦИАЛНО-ОРИЕНТИРАНИ ПРОГРАМИ

Тези програми имат значително по-широки цели: не само увеличаване на мултикултурното знание и училищните постижения, но и значително по-широко влияние за повишение на културната и расова толерантност. Те са вече от интеркултурен тип.

Това са програми за преустройство и десегрегация на училището, за увеличаване на всички видове контакти в училище, за обучение на учители от малцинствата, за кооперативно обучение.

Тези програми изтъкват "човешките отношения" във всичките им форми, и включват в някакъв смисъл характеристиките на другите два типа — промените в курикулума се правят с цел да се подчертаят положителните обществени приноси на етническите и културни групи и засягат образованието на всички деца - от малцинствата и мнозинството, а изучаването на особеностите на учениците и работата с тях се прави не само с цел да се увеличат учебните им достижения, но и за да се намали расовото напрежение в класната стая.

Като пример може да се дадат програмите за моделиране на разбирането на другата култура, RaFa RaFa (елементарно ниво), BaFa BaFa (второстепенно ниво) и Baranga (недо-разумения и конфликти поради различия в културата). Друга популярна система е т.н. "Мултикултурен континуум на осведоменост" на Дон Лок (Locke), която определя областите на осведоменост, които трябва да се владеят за контакт с културно друг човек. По същество това е една интеркултурна педагогическа таксономия). Те са 7:

1. Осведоменост за себе си на базата на самоанализ.
2. Осведоменост за собствената култура.
3. Осведоменост за расизма, сексизма и бедността, които трябва да се разберат като перспектива за себе си и за другите.
4. Осведоменост за индивидуалните различия.
5. Осведоменост за другите култури (особено значение на езика — вербални и невербални начини на изразяване).
6. Осведоменост за разнообразието.
7. Осведоменост за техниките на контакта.

БЪЛГАРСКИЯТ ОПИТ

В България обикновената практика е от първия и втория тип. Такива са например, опитите да се изработят притурки към учебниците по редица дисциплини от началния и среден курс, свързани с културата на ромите. Такива са програмите за работа с деца — билингви.

От третият тип - социално ориентирана програма е Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество. В частта си за образование, тя включва 6 пункта:

1. Десегрегация на ромските училища.
2. Премахване практиката нормално развити деца от ромски произход да бъдат насочвани към специални помощни училища.
3. Противодействие срещу проявите на расизъм в класата стая.
4. Осигуряване на възможност за изучаване на ромски език в училище.
5. Подготовка на кадри с университетско образование.
6. Програми за ограмотяване и квалификация на възрастни роми.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Афористично казано, интеркултурното образование дава светлина. В този смисъл, може да си спомним старият еврейски анекдот за равина, когото попитали как може да се познае момента на изгрева. Равинът отговорил: "Изгревът е моментът, когато има достатъчно светлина, за да видиш лицето на другия като лице на брат или сестра."